

Simon János

Kilencvenöt reformátori tétel egykor és ma¹

A reformáció félezer éves mérföldkövéhez érkeve kötelességünk a visszatekintés és hálaadás, és ugyanakkor az előretekintés is. De ezt nemcsak kötelességből tehetjük, hanem lehet ez természetes belső igényünk is, hiszen a református spiritualitáshoz hozzátartozott és hozzátartozik mind a személyes, mind a közösségi élet rendszeres vizsgálata az ige tükrében. Ezt a rendszeres igei megmérettetést hivatott segíteni a reformátorok által oly fontosnak tartott anyanyelvű bibliaolvasás és ezáltal Isten akaratának megismerése, a megismerésből fakadóan pedig a bűnbánat, majd az életvitel összehangolása Isten akaratával. Az önvizsgálat és az ebből fakadó megújulás-megújítás hozzátartozik református létünkhöz. Annyira, hogy Karl Barth óta az augustinusi tétel ma újra előkelő helyet foglal el a reformáció egyházainak ekkleziológiájában: „Ecclesia semper reformanda est”.²

Az 500. évfordulón újra a figyelem középpontjába került Luther 95 tétele, amely arra sarkall, hogy vizsgáljuk meg egyházi és közösségi életünket, teológiai gondolkodásunkat, nehogy „híjával találtassunk”. Talán nem véletlen, hogy éppen az emlékévhöz közeledve vetődött fel annak gondolata, hogy jó lenne megírni a mai 95 tételt.³ Később több erdélyi lelkészértekezleten és lelkeszi fórumon is megfogalmazódott hasonló igény. Többek között a Romániai Országos Református Lelkészerterkezleti Szövetségnek az emlékévben szervezett konferenciáján is Luther 95 tétele volt a kiindulópont.⁴ Végül az

---

¹ Ez a tanulmány a Protestáns Teológiai Intézet által 2017 szeptemberében szervezett *Reformáció – eszmék, értékek, váradalmak* című emlékkonferencia rendszeres teológiai műhelyében elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Mahlmann, Theodor: „Ecclesia semper reformanda.” Eine historische Aufarbeitung. Neue Bearbeitung. In: Johansson, Torbjörn – Kolb, Robert – Steiger, Johann Anselm (szerk.): *Hermeneutica Sacra. Studien zur Auslegung der Heiligen Schrift im 16. und 17. Jahrhundert*. Historia Hermeneutica. Series Studia 9. De Gruyter, Berlin–New York 2010, (384–441) 384–388. Másik változata, amelyet már konkrétan a református egyházra alkalmaztak, ugyancsak Karl Barth révén terjedt el: „Ecclesia reformata semper reformanda”. Uo. 387.

³ Ez a gondolat 2016. december 8-án vetődött fel az Erdélyi Teológus Doktoranduszok Konferenciáján, amely a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben zajlott.

⁴ A Romániai Országos Református Lelkészerterkezleti Szövetség konferenciája, Székelyudvarhely 2017. ápr. 19–20.

emlékév nyarán a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet által szervezett *Reformáció – eszmék, értékek, váradalmak* című emlékkonferenciára készülve tettem közé egy felhívást annak érdekében, hogy írjuk meg közösen az erdélyi 95 tételt.

A felhívásra harmincegynéhány erdélyi és királyhágómelléki lelkipásztor válaszolt. Ki hosszabban, ki rövidebben írta meg a maga tétéleit. A begyűlt tételek szerkesztett változatát, amelyet e tanulmány után függeléként közlünk, a fentebb megnevezett konferencián mutattuk be. Mielőtt a tételek következnének, hadd legyen szó röviden azok céljáról, tartalmáról és a szerkesztésről.

A tételek hajdani és mai célja

Meggyőződésem, hogy a múlt nagy eseményeit nem lehet megismételni. Amikor Luther 95 tételének⁵ apropóján megfogalmaztuk a mai 95 tételt, én magam azzal számoltam, hogy ez a mostani 95 tétel nem válthat ki ugyanolyan hatást, mint a hajdani 95. De amikor az ember a múlt nagy hatását vizsgálja, azt hiszem, mindenekeelőtt reménykedik. Reménykedik abban, hogy ha nem is sikerül ugyanazt a hatást elérni, valami következménye mégiscsak lesz ennek is. Akárcsak Luthernek, a mai 95 tételt megfogalmazó lelkipásztoroknak is ez a célja: hatást gyakorolni.

Amikor végére jutottam a mi 95 tételünk szerkesztésének, azon kezdtem töprengeni, hogy miért is tudott Luther 95 tétele annyira erősen hatni, hogy egész Európa megrengett tőle. Őszintén szólva megkönnyebbültem, amikor utánaolvastam a lutheri tételek keletkezéstörténetének, és megvilágosodott előttem néhány olyan részlet, ami eddig kevésbé volt ismert számomra Luther akkori kommunikációjáról. De hogyan is kommunikált Luther? Erre a kérdésre az első válaszom eddig ez volt: azáltal kommunikált olyan zseniálisan, hogy mindenki számára elérhetővé tette téziseit, vagyis kiszögezte azokat

---

⁵ Magyar nyelvterületen Melanchthon Fülöp (Philipp) szerint a wittenbergi vártemplom (Schlosskirche) kapujára 1517. október 31-én kiszögezett 95 tétel *Vitatkozás a búcsú erejéről* címmel terjedt el. A hirdetmény célját a bevezető rész árulja el: „Az igazságérettől s az igazság kiderítésének vágyától indítatva, az alábbi tételeket Wittenbergben, Luther Márton tisztelendő atya elnökle mellett – aki a szabad művészetek és a szent teológia mestere, s ugyanott ezeknek rendes tanára – megvitátjuk. Ennélfogva felhívjuk azokat, akik velünk személyesen nem vitatkozhatnak, tegyék meg ezt a távolból írásban. A mi Urunk Jézus Krisztus nevében. Ámen.” Takács János (ford.): *Dr. Luther Márton 95 tétele*. A fordító kiadása. Budapest 1937, 5.

a wittenbergi vártemplom kapujára. A Facebook korszakában talán inkább érthető, ha így fogalmazok: kitette a „wall”-ra vagy legalábbis a kapura.⁶

Erwin Iserloh 1961-ben közzétett állítása arculcsapásként hatott a protestáns egyháztörténet számára, amikor nem kevesebbet állított, mint azt, hogy szinte biztos az, hogy Luther nem szegezett ki semmit a templomkapura.⁷ Többek között arra alapozta ezt az állítását, hogy Luther életében sehol nem írtak arról, hogy kiszögezte volna a tételeket. Márpedig sokat élt, ugyanis 1546-ban hunyt el. Melancthon tollából csak Luther halála után jelent meg ez az állítás. Iserloh azzal is érvel, hogy életének nagyon sok részletét maga Luther írta meg könyveiben, leveleiben, de a kiszögezést sehol nem említi, miközben sok mellékepezédről ír részletesen. Scheurlnak írt leveléből pedig az derül ki, hogy inkább aggasztotta a tételek gyors terjedése. Iserloh, majd őt követően sokan mások inkább úgy látják, hogy Luther 1517. október 31-én mindössze Albrecht, mainzi és magdeburgi érseknek küldte el tiltakozó levelét, amelyhez 95 tételét is csatolta.⁸ Persze azt is sietek megjegyezni, hogy a wittenbergi vártemplom kapujára való kiszögezés első megkérdőjelezője katolikus volt. Többen ennek számlájára írják a mitológiátlanítás kísérletét.⁹ De az is lehet, hogy csak neki volt kellő józansága ahhoz, hogy ne tekintse

---

⁶ Ez a hirdetési mód szokásos volt a korabeli egyetemeken és a templomajtókon is. De a professzorok rendszerint diákokat vagy tanársegédeket bízták meg ezzel a feladattal. Wittenbergben a templomajtó egyben akadémiai hirdetőként is szolgált, így teljesen megszokott lehetett az, hogy a 95 tétel a kapura került. Junghans, Helmer: *Luther's Wittenberg*. In: McKim, Donald K. (szerk.): *The Cambridge Companion to Martin Luther*. Cambridge University Press, New York 2003, 26.

⁷ Iserloh, Erwin: *Luther Thesenanschlag: Tatsache oder Legende?* In: *Trier theologische Zeitschrift* 70 (1961), 303–312. uő: *Luther zwischen Reform und Reformation: Der Thesenanschlag fand nicht statt*. Aschendorff, Münster 1966. Angol kiadása: Iserloh, Erwin: *The Theses Were Not Posted*. Saunders of Toronto Ltd., Toronto 1966.

⁸ Wilson, Derek: *Out of the Storm: The Life and Legacy of Martin Luther*. Hutchinson, London 2007, 96. Hans Hillerbrand szerint Luthernek nem állt szándékában szembefordulni az egyházzal, hanem inkább az egyházi gyakorlatot bírálta szakszerűen. Erre enged következtetni a tételek nyelvezete is, ami „inkább kereső, mint dogmatikus.” Hillerbrand, Hans J.: *Martin Luther: Indulgences and salvation*. In: *Encyclopaedia Britannica*, 2007. (<https://www.britannica.com/biography/Martin-Luther>).

⁹ Iserloh egyik kritikusa, Gordon Rupp hihetőnek és történetinek véli a tételek kihelyezését, míg Iserloh könyvének 1967-es, második kiadását tudatosan időzített és a reformáció 450. évfordulóját zavarni szándékozó eseménynek látja. Rupp, Gordon: *Reviews, Iserloh, Erwin: Luther zwischen Reform und Reformation: Der Thesenanschlag fand nicht statt*. Aschendorff, Münster 1966. In: *Journal of Theological Studies* XIX (1968/1), 360–369.

evidenciának azt, ami nem az. Tény, hogy ezt követően sokan beálltak Iserloh mögé, hiszen újfajta kérdésfelvetése és az erre adott válaszok megdönthetetlennek tűntek.¹⁰ Természetesen sokan inkább szembeszegültek vele.

E. G. Rupp és Benjamin Drewery kísérőtanulmányt írtak a Lutherről szóló gyűjteményükhöz, és ebben valósnak tartják a tételek plakátformában történő kifüggesztését, sőt azt is lehetségesnek vélik, hogy Luther tanárkollégáinak és legközelebbi munkatársainak is adhatott a kinyomtatott tételekből. Azt azonban valószínűtlennek tartják, hogy Wittenbergben vitát rendeztek volna a 95 tételről.¹¹ A fent nevezett szerzők arra a megállapításra jutottak Iserloh tanulmánya kapcsán, hogy a katolikus írónak teológiai érdeke fűződik ahhoz, hogy megkérdőjelezze az esemény hitelességét.¹² Azonban egy tíz évvel ez előtt megtalált bejegyzés megdönteni látszik a nagy mitológiátlanítási kísérletet. A Jenai Egyetem könyvtárában egy kézzel írt jegyzetet fedeztek fel egy olyan, Luther által németre fordított Újszövetségben, amelyet saját maga használt. A bejegyzés Luther bizalmasa és egyben titkára, Georg Rörer tollából származik, aki a következőket jegyezte le:

„Im Jahr 1517 am Vortag des Allerheiligenfestes hat Dr. Martin Luther in Wittenberg an den Türen der Kirchen seine Ablassthesen bekannt gegeben.“

A Luther által használt Újszövetségbe mégiscsak a valósággal megegyező bejegyzések kerülhettek. Tehát a kihelyezés megtörténtét nem lehet kétségbe vonni, ahogyan azt sem, hogy a vitára hívó tételsorát kezdetben inkább az akadémiának szánta és nem a széles tömegeknek.¹³

---

¹⁰ Ebeling, Gerhardt: *Luther: Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest 1997, 12. Rhodes, Neil – Sawday, Jonathan: *The Renaissance Computer*. Routledge, London 2000, 5. Az 1960-as években kezdődött Luther-vitát Joachim Ott és Martin Treu foglalta össze kiválóan; ld. Ott, Joachim – Treu, Martin (szerk.): *Luthers Thesenanschlag – Faktum oder Fiktion*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2008.

¹¹ Rupp, E. G. – Drewery, Benjamin (szerk.): *Martin Luther*. Edward Arnold, London 1971, 12.

¹² Uo.

¹³ Georg Rörer feljegyzésére Martin Treu talált rá 2006 őszén. Ezt Joachim Ott, az egyetemi könyvtár kéziratszaktájékoztatója hozta nyilvánosságra 2007. febr. 19-én. A felfedezés lezárni látszik a 20. század második felében kirobbant vitát, mivel a bejegyzés még 1540-ben, jóval Luther halála előtt került a Luther által használt Újszövetségbe. Dokumentenfund: Neuer Beleg für Luthers Thesenanschlag. In: *Spiegel Online*, Donnerstag, 01. 02. 2007. Ld. <http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/dokumentenfund-neuer-beleg-fuer-luthers-thesenanschlag-a-463770.html> (2017. júl. 14.)

Hogy miért is tudott Luther 95 tétele annyira erősen hatni, meglátásom szerint ennek egy második magyarázata is van, és ez is a tételek kifüggesztésével áll kapcsolatban. Tegyük fel, hogy kihelyezte, tehát mindenki láthatta és olvashatta. Tényleg? Ezzel a mindenkivel is gondok adódnak. Többek között azért, mert az akkori analfabetizmus aránya 90%-os volt a német lakosság körében. Tehát az arra járók közül 10-ből egy olvashatta. Ha figyelembe vesszük, hogy városon 30% körüli volt az írni-olvasni tudás aránya, vidéken pedig 5%-os, akkor az eredmény javul. De szkeptikusabb kutatók az összlakosságra 5%-ot, a városiak esetében 7%-ot határoznak meg.¹⁴ Ha a Luther-kutatók véleményét olvassuk, az is hamar kiderül, hogy a reformátor nem németül, hanem latinul írta tételeit, tehát újra szűkül a kör. Ha pedig valakinek kedve támad elolvasni eredetiben, azt is láthatja, hogy a nyelvezet szempontjából sem a közembernek készült.¹⁵

Mitől volt tehát olyan, ha eget nem is, de földet vagy a földi egyházat és társadalmat mindenképpen megrengető Luther 95 tétele? A kutatók körében egyöntetű a vélekedés, hogy Luther az akadémiának, a művelteknek szánta téziseit. Már maga a 95 tétel bevezetője, a disputára való felhívás is ezt feltételezi. Emellett a nyelvezet, a stílus és az üzenet is világosan jelzi, hogy a tanultabb társadalmi rétegnek készült. Hogy széles körben elterjedt, az Luther szándékától független, amint azt később látni fogjuk.

Luther Christoph von Scheurlnak írt leveléből tudjuk, hogy a tételek saját szándéka ellenére terjedtek el, és ő úgy látja, hogy ez a nyomtatásnak tulajdonítható.¹⁶ A tételek elterjedése tehát nem volt előre betervezett. Valószínű, hogy ez döböntette rá a reformátort a nyomtatás nyújtotta lehetőségekre, hiszen a szűkebb körnek szánt gondolatok nagy tömegekhez jutottak el a nem várt médiaesemény által. Andrew Pettegree egyenesen úgy mutatja be Luthert a róla írt életrajzában, mint a nyomtatás megjelenését követő első médiaszemélyiséget. Az pedig már régóta ismert volt, hogy a nyomtatás nagyban elősegítette a reformáció tanainak elterjedését, de Pettegree könyve pontos statisztikákkal bizonyítja, hogy Luther mennyire nagy hatást gyakorolt kortársaira. Rámutat arra is, hogy nemcsak a nyomdák használták fel Luther írásait saját termékeik eladásához, hanem Luther is ráérezett a nyom-

---

¹⁴ Edwards, M. U. Jr.: *Printing, Propaganda, and Martin Luther*. University of California, Berkeley 1994, 37–38.

¹⁵ Egy évvel később, 1518-ban már német fordításban is kinyomtatták, a következő két évből pedig 22 további kiadása ismert.

¹⁶ Rupp, E. G. – Drewery, Benjamin (szerk.): *i. m.* 25.

tatás kínálta lehetőségekre, és tudatosan alakította azt, fejlesztésre ösztökélve a nyomdászokat. Pettegree meggyőzően érvel amellett is, hogy Luther írói vénája és a technikára támaszkodó éleslátása átalakította korának kommunikációját. Miközben felismerte és használta korának kommunikációs újításait, a társadalmat a szóbeli kommunikációról a nyomtatás nyújtotta tömegkommunikáció felé mozdította el.¹⁷

Amikor közzétettem felhívásomat az erdélyi 95 tétel megfogalmazására, elég sokan megkerestek. Többnyire olyan lelkész kollégák, akik üdvözölték a kezdeményezést. Többektől hallottam a következő mondatot: Mozgassuk meg az állóvizeket! Leginkább így akarunk hatni a mai 95 tétel által. Mintegy lelkiismeretként kívánunk megszólalni, megkeresve az egyház neuralgikus pontjait, akárcsak Luther egykor.

Miközben vizsgáltam Luther tételeinek egykori hatásmechanizmusát, két apró tudósítás is eléem került. Az első Nürnbergből, ahol

„[...] mint ahogy az más városokban is szokássá lett, Luther könyveit hangosan olvassák fel a piactereken.”¹⁸

És egy korabeli speyeri feljegyzés is érdekes adatokat őrzött meg, ahol az embereknek „vacsora közben felolvasták a könyveket, továbbá másolták is azokat.”¹⁹

A továbbadás, továbbmondás, a figyelemfelkeltés ma is kínálkozik a családi asztalnál vagy a 21. század piacterén, hirdetőtábláján vagy talán éppen Facebook-falán. Az már a mai tételek hatástörténetéhez tartozik, hogy a plakátra történő nyomtatás és a konferenciára való előkészítés folyamatában a grafikus a maga számára is kinyomtatta a tételeket. Kellemes vasárnap délutáni beszélgetés lett belőle a családi tűzhely körül.

---

¹⁷ Pettegree, Andrew: *Brand Luther. How an Unheralded Monk Turned His Small Town into a Center of Publishing, Made Himself the Most Famous Man in Europe and Started the Protestant Reformation*. Penguin Press, New York 2015. A szerző interjúbán összegezte a maga meglátásait: Luther's Media Phenomenon. Ld. *Harvard Divinity School, News & Events*, March 23, 2016. <https://hds.harvard.edu/news/2016/03/23/reformation-luthers-media-phenomenon#> (2017. júl. 20.). Ld. még Waugh, Barry: *The Importance of the Printing Press for the Protestant Reformation*, Part Two. <http://www.reformation21.org/articles/the-importance-of-the-printing-press-for-the-protestant-reformation-part-two.php> (2017. júl. 20.).

¹⁸ Putnam, G. H.: *Books and their Makers During the Middle Ages. Vol. 2, 1500–1709*. G. P. Putnam's Sons, New York 1897, 246.

¹⁹ Uo.

A tételek szerkesztéséről és tartalmáról

A meghirdetésekor magam sem gondoltam, hogy a felhívásra harmincegy-néhány lelkész fogja beküldeni tételeit. A végeredmény negyvenoldali szöveg lett, tartalom, forma és nyelvezet tekintetében nagyon sokszínű. Volt, aki rövid tómondatokban írta meg tételeit, más pedig a felkérésben jelzett és a maximális féloldalas keretet is szűknek vélte.

Miközben elkezdtem összeszerkeszteni a beérkezett tételeket, az a benyomásom támadt, hogy hitvallási szövegekkel dolgozom. Kissé szétszórtan került a kezembe sok hasonló mondat vagy egymás mellé nagyon szépen odailleszthető gondolat, hitkinyilvánítás. Egy kicsit az apostoli hitvallás keletkezési legendájához hasonló helyzetben találtam magam. Mintha ez a legenda kelt volna életre, amely szerint az apostolok mindegyike megfogalmazott egy tételt, és így állt össze a hitvallás végleges formája. A beküldött tételek hitről, belső meggyőződésről tanúskodtak.

Elég hamar kiderült, hogy a szerzők által küldött 2-3-5 tétel nagyon változatos mind terjedelmében, mind stílusában, mind a mondanivaló tekintetében. Volt, aki félmondatokban fogalmazott meg szinte ijesztőnek ható utasításokat, merev felszólításokat, és volt, aki alapos, féloldalas terjedelemben fejtette ki meglátásait. Ezért az egyszerű összeillesztés újja nem volt járható. Végül a mondanivaló szerint csoportosítottam a tételeket, és ezek fölé olyan tematikus alcímeket írtam, amelyek megragadják a tételcsoportok központi gondolatát. Így születtek meg a következő alcímek: *A megújulás alapja*, *Az egyház küldetéséről*, *A közösségről*, *A konfirmációról*, *A szolgálatról és a szolgálókról*, *Az istentiszteletről*, *Az egyházfegyelemről*, *A családról*, *Az egyházszerkezetről és egyházi eljárásokról*, *Egyház és politika*, *Karakterformálódás*.

Mindenképpen említésre méltó néhány gyakran megjelenő tartalmi elem. Meglepetésemre, s azt hiszem, hogy sokak meglepődésére, a tartalmi egyezés nem az egyház szervezetét érintő kérdéskörben jelentkezett. Legtöbbször egy a gyülekezetépítés kapcsán szükséges szemléletváltást jegyeztek, tételesen azt, hogy a rendezvény-központúságról a közösségfókuszú gyülekezetszervezésre kellene váltani. Idézem az egyik munkatársat:

„Napjainkban elterjedt divat a különböző egyházi rendezvények szervezése. Ez önmagában nem rossz, hiszen volt olyan időszak, amikor ennyi sem volt. A gond abból adódik, hogy lelkészként, gyülekezeti tagként e mögé rejtőzködünk, ezzel palástoljuk magunkat, így próbálunk felmutatni eredményeket. Jól működő gyülekezet ma az, ahol sok mindent

szerveznek. Jó, ügyes lelkész ma az, aki többféle rendezvényt futtat. De ez vajon nemcsak álca? Közben történik-e valami az emberi szívek mélyén?”

És egy további véleményt is idézek, ami a 20. tételben is megjelenik:

„Az első keresztyéneknek nem rendezvényszerű gyülekezeti alkalmaik voltak, hanem olyan közeli kapcsolatban éltek, ahol számíthattak a testvérre. Ki kell nőni a programközpontú gyülekezetszervezésből.”

Többen foglalkoznak a reformátori teológia egyik gyöngyszemének kérdéskörével, az egyetemes papság elvével is. De ez sem egyházszerkezeti síkon jelenik meg, hanem inkább gyülekezetvezetési, gyülekezetszervezési kérdésként. Megjelenik a gyülekezeti munkatársak képzésére vonatkozó óhaj indoklásában és a presbitereknek delegált vezetés alátámasztására. A teológiai elv hosszabb lélegzetvételű kifejtését két, egymást követő tétel szerkesztés előtti változatában lehetett olvasni. Mivel ismert reformátori tanításról van szó, a kifejtést csak az elsőben hagytam meg hivatkozásként, az azt követő tétel pedig csak a logikai kötődés által őrizte meg kapcsolatát a reformátori teológia gyöngyszemével, az egyetemes papság elvével:

„37. Az egyetemes papság elvének érvényt kell szerezni, ezért a lelkész-képzés mellett hangsúlyt kell fektetni gyülekezeti munkások képzésére is, mivel a lelki ajándékokat az egész gyülekezetnek ajándékozza a mi Urunk, és nemcsak a lelkipásztoroknak.”

„38. Ezzel egy időben vezetői szerepre kell tanítani a presbitereket és a tényleges vezetést át kell engedni a presbitériumoknak.”

Kellemesen meglepett, hogy sokan érezték fontosnak a bibliai-teológiai megalapozást. Sok igehely, Heidelbergi Kátéból származó hivatkozás vagy éppen Kánon-passzus volt a szövegekben. Ezeket elhagytam a gördülékenyebb olvasat érdekében.

Természetesen voltak olyan tételek, amelyek kimaradtak. Részben helyhiányában, részben az ismétlődések elkerülése, illetve stílusbeli gondok miatt. Volt olyan is, hogy áthidaló megoldást alkalmaztam. Mert mit is kezdjen a szerkesztő két nagyjából egymásnak ellentmondó állítással? A konfirmációt érintő tételekben mindkettőt meghagytam egy áthidaló szöveggel:

„25. Nem igazán tudjuk, hogy mit kezdjünk a konfirmációval. Hitvallásnak tekintjük, és ennek nyilvánítjuk, holott a gyakorlatban ritkán az.

26. Tisztességesebb lenne misszióknak tekinteni, és nem hitvallásként láttatni. Tévedés az, hogy általa inkább a tanítást és a szervezetbe való betagozást célozzuk meg („az egyház felnőtt tagjaivá nyilvánítalak”), holott az lenne a célunk, hogy az ifjakat Krisztushoz vezessük.

27. Vagy legyen a konfirmáció személyes és önkéntes hitvallás felnőttkorban.”

Van, aki címet adott téziseinek (pl. Egyházkritika), mások pedig csak egymásután lejegyezték azokat. Volt olyan beküldött tételsor, amiben egyszerre voltak jelen nagyon tradicionális elemek és nagyon erős reformáló gondolatok is. Volt, aki a teológiai megalapozást tartotta fontosnak, mások viszont az alátámasztó mai példákat. Mind az igei hivatkozásokkal teli teológiai megalapozást, mind a kortárs példákat elhagytam a szerkesztés során, különben a tételgyűjtemény még kevésbé lett volna kiegyensúlyozott.

Többen megkérdezték tőlem a tételek bemutatását követően, hogy a megfogalmazók közül ki-ki egy-egy előre kijelölt témakört dolgozott ki. Nem így jártam el, mert ez már irányított kommunikáció lett volna. Én magam abból indultam ki a meghirdetéskor, hogy Luther tételeit a belső hiány szülte. Hadd szólaljon meg ugyanez ma is, és lássuk, mi lesz belőle.

Nem véletlenül nem hagytam neveket a tételek mellett. Azon túl, hogy némelyek anonimitást kértek ilyen vagy olyan okkal, a névtelen közlést azért is láttam indokoltnak, mivel nem szerettem volna, hogy bárki is ilyen hozzáállással olvassa a tételeket: „ja, ezt ő írta”; vagy „ja, ez azért van itt, mert ő írta”, mert rendszertámogató vagy rendszerkritikus, reformpárti vagy tradicionalista.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a bemutatókor használt posztereken megjelentek azoknak a nevei, akik nem kérték külön az anonimitást; sőt a szerkesztés kutyaszorító utolsó óráiban elfelejtettem kivenni az előre szerkesztett keretből azoknak a nevét, akik utolsó percig ígérték a beküldést, de végül a nyomdába küldésig nem tették meg. Utólag úgy ítélem, hogy jobb lett volna elhagyni minden nevet, hogy csakis a mondanivaló érvényesüljön.

A cím ez is lehetne: *Erdélyi 95 tétel*. Ugyanis a tételek földrajzilag behatárolt területről érkeztek. De tovább is pontosíthatnánk: *az erdélyi és királyhágómelléki református lelkészek 95 tétele*. Mert bárki bekapcsolódhatott a tételek összeállításába, aki az erdélyi vagy királyhágómelléki egyházkerületben szolgált lelképásztorként.

Ez a 95 tétel csak munkavariáns a „semper reformanda” elv alapján, mivel naponta újraírható a társadalmi vagy egyházi változások függvényében.

Ugyanakkor végleges 95 tételnek is tekinthetjük, ami a reformáció 500. emlékévében célozza meg az erdélyi egyház megújítását. Ezek a tételek témák köré csoportosítva jelzik, hogy miben kellene változnia egyházunknak, amelyek a megválaszolendő kérdések, és hol vannak megoldandó gondok.

Az olvasó tartsa szem előtt, hogy ez nem valamiféle közegházi állásfoglalás, és nem reprezentatív mintán végzett közvélemény-kutatás eredménye. Inkább vitaindító. Meghívás a párbeszédre közös dolgainkról.

Felhasznált irodalom

- Dokumentenfund: Neuer Beleg für Luthers Thesenanschlag. In: *Spiegel Online*, Donnerstag, 01. 02. 2007. Ld. <http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/dokumentenfund-neuer-beleg-fuer-luthers-thesenanschlag-a-463770.html> (2017. júl. 14.)
- Ebeling, Gerhard: *Luther: Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest 1997.
- Edwards, M. U. Jr.: *Printing, Propaganda, and Martin Luther*. University of California, Berkeley 1994.
- Hillerbrand, Hans J.: Martin Luther: Indulgences and salvation. In: *Encyclopaedia Britannica*, 2007. (<https://www.britannica.com/biography/Martin-Luther>).
- Iserloh, Erwin: Luther Thesenanschlag: Tatsache oder Legende? In: *Trier theologische Zeitschrift* 70 (1961), 303–312. uő: *Luther zwischen Reform und Reformation: Der Thesenanschlag fand nicht statt*. Aschendorff, Münster 1966.
- Iserloh, Erwin: *The Theses Were Not Posted*. Saunders of Toronto Ltd., Toronto 1966.
- Junghans, Helmer: Luther's Wittenberg. In: McKim, Donald K. (szerk.): *The Cambridge Companion to Martin Luther*. Cambridge University Press, New York 2003.
- Mahlmann, Theodor: „Ecclesia semper reformanda.” Eine historische Aufarbeitung. Neue Bearbeitung. In: Johansson, Torbjörn – Kolb, Robert – Steiger, Johann Anselm (szerk.): *Hermeneutica Sacra. Studien zur Auslegung der Heiligen Schrift im 16. und 17. Jahrhundert*. Historia Hermeneutica. Series Studia 9. De Gruyter, Berlin–New York 2010, 384–441.
- Ott, Joachim – Treu, Martin (szerk.): *Luthers Thesenanschlag – Faktum oder Fiktion*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2008.
- Pettegree, Andrew: *Brand Luther. How an Unheralded Monk Turned His Small Town into a Center of Publishing, Made Himself the Most Famous Man in Europe and Started the Protestant Reformation*. Penguin Press, New York 2015.
- Pettegree, Andrew: *Luther's Media Phenomenon*. Ld. *Harvard Divinity School, News & Events*, March 23, 2016. <https://hds.harvard.edu/news/2016/03/23/reformation-luthers-media-phenomenon#> (2017. júl. 20.).
- Putnam, G. H.: *Books and their Makers During the Middle Ages. Vol. 2, 1500–1709*. G. P. Putnam's Sons, New York 1897, 246.

- Rhodes, Neil – Sawday, Jonathan: *The Renaissance Computer*. Routledge, London 2000.
- Rupp, E. G. – Drewery, Benjamin (szerk.): *Martin Luther*. Edward Arnold, London 1971.
- Rupp, Gordon: Reviews, Iserloh, Erwin: Luther zwischen Reform und Reformation: Der Thesenanschlag fand nicht statt. Aschendorff, Münster 1966. In: *Journal of Theological Studies* XIX (1968/1), 360–369.
- Takács János (ford.): *Dr. Luther Márton 95 tétele*. A fordító kiadása. Budapest 1937.
- Waugh, Barry: *The Importance of the Printing Press for the Protestant Reformation, Part Two*. <http://www.reformation21.org/articles/the-importance-of-the-printing-press-for-the-protestant-reformation-part-two.php> (2017. júl. 20.).
- Wilson, Derek: *Out of the Storm: The Life and Legacy of Martin Luther*. Hutchinson, London 2007.